

TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELER İÇİN MODEL ARAYIŞI

Doç. Dr. Hüseyin KORKUT

Türkiye'de eğitim sorunları, uzun süredir ülke sorunlarının başında ve en önemlisi olarak yerini ve geçerliğini korumaktadır. Yükseköğretim sorunları ise, çok defa model açısından ele alınmakta, bu sorunlara, yükseköğretim sistemi, eğitim sisteminin tümünden soyutlanarak ve toplum sorunlarıyla ilişkisi göz ardı edilerek, çözümler arama yanlılığına sık sık düşülmektedir. Son 15 yılda; yükseköğretimde okullaşma oranı, yüksek nitelikli insan gücü eğitimi, yeni yükseköğretim kurumları açılması, araştırmaların yeterli düzeye çıkarılması, teknoloji ve bilim üretimi, toplum sorunlarına bilimsel çözümler getirilmesi, gibi çeşitli sorunların yarattığı yükseköğretim darboğazını aşmanın yolu, sistemi değiştirmede aranmıştır. Ne yazık ki; eğitimi "yaz-boz tahtası" olarak kullanma alışkanlığı, yükseköğretimde de etkisini göstermektedir. Yükseköğretim kesiminin, içinde bulunduğu darboğazlardan bilimsel yöntemlerle değil, kişisel değerlendirmelerle çıkılmaya çalışılması, kişilere göre değişen ve kişilerin yanılma payını içinde taşıyan çözüm yolları önerilmesini kaçınılmaz kılmakta, böyle bir yöntem ise, yükseköğretimin de "yaz-boz tahtası" na çevrilmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.

Son yıllarda, Türkiye için yeniden üniversite modeli arayışı içine girildiği gözlenmektedir. Dünyanın en özerk ve çağdaş üniversiteleri olarak gösterilen İngiliz ve Amerikan üniversitelerinin örnek model olarak alınabileceğini savunanlara dahi rastlanmaktadır.

Kendi toplumsal özelliklerinin ve geleneklerinin damgasını taşıyan sözkonusu ülke üniversitelerinin sistemlerini, üniversitemizde uygulamaya olanak bulunup bulunmadığını, ya da bazı yönlerini kendi sistemimize uyarlayıp uyarlayamayacağımızı görebilmek amacıyla sözü edilen bu ülkelerin bazı üniversiteleri tarafımızdan "ziyaret" edilmiştir.

1989 Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Amerika Birleşik Devletleri'nde ünlü üniversiteler başta olmak üzere (University of Michigan, University of Chicago, Stanford, University of California at Berkeley,

MIT, Harvard, UCLA, Cloumbia, George Washington, George Town gibi..) 17 üniversite tarafımızdan "ziyaret" edilmiş, bunlardan Michigan eyaletindeki Wayne State Üniversitesi'nde bir ay süre ile incelemeler yapılmıştır.

Sözü edilen üniversitelerin, her düzeydeki yöneticileri ve üniversitelerde görevli Türk yönetici ve öğretim üyeleri, yüksekisans ve doktora yapan Türk öğrencileri ile görüşmeler yapılmış, ve bu üniversitelerin özellikleri, olanakları ve sorunları hakkında karşılaştırmalı bilgiler alınmıştır.

Bu yazı, son günlerde sözü çok edilen ve kamu oyunda yankılar uyandıran Amerika Birleşik Devletleri üniversite sisteminin önemli bazı yönlerini, Türk Üniversite sistemi ile karşılaştırmak amacı gütmektedir.

Her toplum, üniversitenin belirleyici özellik ve niteliklerinin bir çoğunu ortaklaşa benimser ve kabul ederken, kendi toplumsal koşulları (kültürel ve sosyo-ekonomik yapı), özlemleri ve gelenekleri açısından dan da bazı özelliklere daha çok önem vermekte ve uygulamalarını o yönde sürdürmektedir.

İngiliz üniversiteleri, "öğrencilerine ince bir zevk, dürüst, adaletli ve serinkanlı bir kafa, soylu ve ince bir davranış kazandırma, bilgi aşkı için bilgi edinme, ya da kişiliği geliştirme görevi yanında, teknik bilgi sağlama" görevini de yerine getirmeyi amaçlar.

Alman üniversiteleri, öğretim görevi yanında araştırmayı da varlık nedeni olarak kabul ederler. Alman üniversitesine göre; ancak araştırmacı öğretebilir. Bu üniversitede mesleğe eleman yetiştirme görevi yerine getirilirken dahi, bilimsel davranışı geliştirme ön planda tutulmalıdır. Ancak, böyle bir tutumla uygulamada yenilikler yaratılabilir.

Amerikan Üniversitelerine göre; bilim, kamu yaşamını, kamu yaşamı da bilimi etkilemelidir. Amerikan üniversitesi, öğretim ve araştırma yanında toplum sorunlarına da eğilmeli, onlara çözümler aramalı, toplumun kendisine vereceği görevleri de görmezlikten gelmemelidir. Toplumun yeni beliren gereksinimleri, bilimin en yeni yönelimleri üniversite programlarının esin kaynağı olmalıdır.

Farklı toplum üniversitelerinin ayrı özellikler, ayrı modeller, ayrı amaçlar ve ayrı işlevler gösterebilmesi yanında, bütün üniversitelerin temel işlevlerinin benzer olduğu da kabul edilmektedir. Bu benzerlik; 1- Eğitim-öğretim, 2- Araştırma işlevlerinde odaklanmaktadır.

Şimdi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversitelerin işleyişi konusunda kısa bilgiler sunarak; sistemin özellikleri hakkında bazı görüşlerimizi aktarırken, Türk üniversiteleri ile bağdaşabilecek yönlerinin saptanmasına olanak sağlamak istiyoruz.

Amerikan üniversiteleri için, "İngiliz koleji'nin üstüne yerleştirilen bir Alman lisansüstü okulu" denilmektedir. Amerikan üniversitesinin yapısı oldukça karmaşıktır. Çeşitli modellerin karışımı olan bu üniversitelerin Amerikan yenilikleri ile daha da karmaşıklaştığı anlaşılmaktadır.

Amerikan üniversitelerinde göze çarpan en önemli özellik, üniversitelerarasında büyük bir yarış olmasıdır. Her üniversite, ilgili kuruluşlardan daha çok parasal destek sağlamak, araştırma ve yayımlar konusunda, daha çok nicelik ve niteliksel sayılara ulaşmak, ülke çapında daha çok üne kavuşmak ve bunu sürdürmek çabası içinde bulunmaktadır. Zaman zaman, üniversitelerin ülke çapında sahip oldukları üne göre sıralamaları yapılmakta, bu sıralamadaki yeri ile üniversiteler övünbilmektedirler. Böyle sıralamaların ölçütleri çeşitli ve değişiktir. (10.10.1988 tarihli U.S. News and World Report ünlerine göre 25 üniversitenin sıralamasını göstermekte, en ünlü 5 üniversite olarak sırasıyla, Yale, Harvard, Princeton, MIT, Johns Hopkins Üniversitelerine yer vermektedir).

Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinde, araştırma o kadar önem verilen bir etkinlik alanıdır ki, neredeyse "üniversite demek araştırma demektir." Amerika Birleşik Devletleri'nde, araştırma konusunda çok başarılı olmayan, özellikle mühendislik alanında kendi laboratuvarını kurarak oluşturacağı araştırma takımıyla (ekibiyle), (genellikle doktora öğrencileri kullanılarak) endüstri ya da hükümetten alacağı projeler üzerinde araştırma yapmayan bir öğretim elemanının, tenure (devamlı statüye geçmesi) alması veya bir üst ünvan elde etmesi olanaksızdır. Case Western Reserve Üniversitesinde yayımlanan, "The Observer" adlı 21 Nisan 1998 tarihli öğrenci gazetesine, adigeçen nüiversitenin rektörü Agnar Pytte'in verdiği beyanatta; tenure olayında öğretimden çok araştırmaya verilen ağırlığa üniversite içinde gösterilen tepkiye karşılık, (bu tepkinin daha çok eğitim-öğretim yönü güçlü ancak araştırma yönü yetersiz bir öğretim üyesinin tenure alamaması üzerine öğrencileri ve meslektaşları tarafından gösterildiği anlaşılmaktadır) uzlaştırıcı bir görüş belirtmekte ve şöyle demektedir: "Her iki alanda da (araştırma ve eğitim) güçlü "performans" beklemeliyiz. Araştırmanın güçlü, öğretimin zayıf olduğu durumlarda tenure'i reddedebilirim. Tenure iste-

yen profesörlerden ders alan yeni mezunların mektupları gözönünde tutulabilir. Tenure için 100 üzerinden, 50 puan araştırmanın değerlendirilmesine ayrılacaktır.” Aynı gazete haberine göre, üniversitenin sosyal bilimler profesörlerinden biri de; tenure’de araştırmaya önem verilmesini savunmakta ve şöyle demektedir: “Araştırmanın kimsenin okumadığı akademik dergilere hapsedilmemesi gerekir.” Bir diğeri, “En iyi öğretmen, zaten en iyi araştırmacıdır” diyerek görüşünü belirtmektedir. Öğrenciler, öğretimin daha sıkı değerlendirilmesini istemekte, iyi öğretimin ödülle özendirilmesini önermektedirler.

II. Dünya savaşından önce, araştırma, eğitimden bağımsız bir işlev olarak kabul edilmezken, savaşın sonra araştırma, üniversitenin en önemli gelir kaynağı olmuştur. Araştırma, eğitimden bağımsız olarak desteklenmiştir. Bugün, bu denge iyice araştırma tarafına kaymıştır. Bu da, yükseköğretimde araştırma-öğretim birliğini korumanın gerekli olup olmadığı sorusunu ortaya koymaktadır.

MIT, Stanford; University of Michigan üniversitelerinde yaptığımız incelemelerde; “Teknopark”, ya da “Bilimparki” denilen oluşumlar üniversite, endüstri ilişkisine yeni bir boyut getirdiğini görme fırsatı vermiştir. Teknopark olayı endüstri dallarının üniversite kampüsü içinde ya da çevresinde birtakım merkezler oluşturması ve üniversite ile yakın ilişkiye geçerek araştırma projeleri ile ilgili işbirliğini kolayca gerçekleştirme ortamı yaratması olarak anlaşılmaktadır. Bu konuda, Türkiye’de bazı üniversitelerimizin Yükseköğretim Kurulunun da aracılığı ile benzer uygulamalara girme girişimleri bulunduğu görülmektedir. (ODTÜ, bu konuda çalışmalar yapmaktadır).

Yakın zamana kadar, Amerika Birleşik Devletleri’nde endüstri kendi laboratuvarlarında kendi uzmanları ile araştırma projelerini yürütmekteydi. Sonradan, üniversitelerin gizil-gücünü devreye sokmanın hem üniversitenin işine yarayacağını, hem de zaman ve para açısından daha ekonomik olacağını düşünerek endüstri, teknopark uygulamasını gündeme getirmiştir. ABD’de 1979 yılında endüstrinin üniversitelerin araştırma bütçelerine katkısı % 3 iken, 1988 yılında bu oran % 6,5 olmuştur. Hükümet, Japon’larla yarışmayı dikkate almak suretiyle, endüstrinin üniversitelere daha çok destek vererek işbirliğinde bulunmasını önermiştir. (Bkz. Cumhuriyet: Bilim ve Teknik; 4 Kasım 1989, sayı 139, sayfa 7)

Yine yakın zamana kadar, endüstri kesiminde akademisyenlerin kuramsal şeylere kafa yordukları ve zaman harcadıkları, endüstrinin gereksinimi olan pratiği gerektiren konularda faydalı olmadıkları düşün-

cesi egemendi. Endüstri kesiminde var olan ve akademisyenlerin, endüstrinin sorunlarını anlamayacaklarına ilişkin görüşler, iki tarafın gereksiniminin karşılıklı işbirliğini gerektirdiği sonucuna varılmasıyla değişikliğe uğramıştır.

Amerikan üniversitelerinde, öğretimin kalitesini ve eğitim ürününü kontrol etmek, ilgili eğitim kurumlarının "akredite" edilmesi suretiyle sağlanır.

Akredite edilmeyen eğitim programlarından mezun olanların çalışma yaşamında iş bulma şansları daha az olmaktadır.

Çeşitli ulusal ve bölgesel meslekî kuruluşlar (tıp, mühendislik, hukuk, ekonomi, eğitim v.b.) fakültelerin çeşitli programlarının akredite olmalarına veya olmamalarına karar verirler. Bunun için, sözü edilen kuruluşlar tarafından "inspector" adını taşıyan üniversite içinden ve dışından uzmanların oluşturduğu gruplar görevlendirilmiştir. Bu gruplar, üniversiteleri "ziyaret" ederler, müfredat programlarını, ders konularını, laboratuvarları, öğrencilerin başarı durumlarını incelerler. Ayrıca, müfredat programlarının hazırlanmasında üniversiteler, meslek kuruluşlarının da önerilerini dikkate alırlar.

Akreditasyon kararı genellikle 6 yıl için verilir. Bazı durumlarda bu konuda inceleme yapan gruplar gördükleri eksikler nedeniyle 3 yıl için akredite kararı verebilirler ve bu sürenin sonunda tekrar kurumun denetleneceğini bildirirler.

Tıp, hukuk ve mühendislik gibi pek çok meslekte, o mesleği yürütebilmek (icra edebilmek) için ilgili kuruluşların düzenlediği sınavları da kazanmak gerekir.

Akredite olayı üniversitelerde esaslı bir "dış kontrol" anlamına gelir. Her ne kadar üniversiteler, sözkonusu mesleki kuruluşların akredite konusunda aldıkları kararlara uymak zorunda değillerse de, iş piyasası, üniversite mezunlarını akredite açısından değerlendirdiğinden, böyle bir zorunluğu yerine getirirler. Ayrıca, federal fonların akredite olan programlara göre verilmesi de, bu konunun önemini artırmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, üniversite eğitiminin niteliğini etkileyen en önemli etken öğrencinin niteliğidir. Bu ülkede, ortaöğretim düzeyinde verilen eğitimin yeterli olmadığı, gelecekte ulusal bir "risk" olarak görülen eğitim yetersizliğinin ilgilileri federal düzeyde bazı önlemler almaya yönelttiği bilinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde gezdiğimiz 17 üniversitenin ilgilileri ile yaptığımız görüşmelerde; ortaöğretim kademesinde, böyle yetersiz bir eğitimden geçen öğrencilerin üni-

versite eğitimi sırasında sorun yaratıp yaratmadığını sorduk. İlgililer, ortaöğretimdeki eğitim düzeyinin önemini kabul etmekle beraber, o üniversiteye öğrenci alırken, daha çok, ortaöğretim başarısı ve SAT (Öğrenci Yetenek Testleri)'nde aldıkları puanları dikkate aldıklarını, öğretmenlerin öğrenci hakkındaki görüşlerinin, öğrencilere yazdırılan kompozisyonların, öğrencinin üniversiteye kabul edilmesinde rol oynadığını, üniversitenin ilk döneminde, gelecek yılların programlarına temel oluşturacak önkoşullu derslerin aldırıldığını, bu nedenle öğrencilerin öğrenimleri sırasındaki başarılarını olumsuz etkileyecek bir boşluk bırakılmadığını belirtmişlerdir. (Bazı üniversiteler gittikçe SAT'e daha az önem vermeye başlamışlardır).

Gerek devlet üniversitelerinde, gerekse özel üniversitelerde, kayıt ücretlerine bağlı olarak üniversite gelirini artırmak düşüncesi ile, öğrenci sayısını artırma yoluna gidilmemekte ve belli "standartların" korunması ve üniversiteye çok yetenekli öğrencilerin alınması başlıca amaç olmaktadır. Yarış ortamında kuşkusuz böyle bir siyasa akla da yatkın görünmektedir.

MIT, Harvard, Stanford, Berkeley, Columbia gibi ünlü üniversitelerde yaptığımız görüşmelerde ilgililer; üniversiteye aldıkları öğrencilerin, gerek üniversite yaşamı, gerekse iş yaşamında başarılı olabilecek ve ünlü birer kişi olarak üniversitelerinin adını duyurabilecek, ayrıca, ilerde üniversitelerine her çeşit desteği sağlayabilecek güçte ve yetenekte olmalarına özen gösterildiğini ifade etmişlerdir.

Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinde, öğrencilerin, yeteneklerinin son sınırına kadar eğitilmeleri, mevcut gizil-güçlerini sonuna kadar kullanarak kendilerini gerçekleştirmelerine fırsat tanınması için, her türlü ortamın sağlanmasına çalışılmaktadır. Öğrenciler, yaşamda üstlenebilecekleri rollerin benzerlerini yaşama fırsatı elde etmeleri ve üniversite yönetimiyle yakın ilişki içinde bulunabilmeleri için, pekçok düzenleme (organizasyonlar) içinde bulunurlar. Örneğin, Stanford Üniversitesinde (belki başka üniversitelerde de vardır) homoseksüellerin oluşturdukları bir merkez dahi görmek mümkündür. (Lesbian Gay Bisexual Come Center)

Öğrenciler, hak arama konusunda fazla zorlukla karşılaşmamaktadırlar. Wayne State üniversitesinde Afro-Amerikan öğrencilerine daha çok ayrıcalık verilmesi için, bir grup öğrenci, Nisan 1989 ayında sosyal etkinlikler binasını bir hafta süre ile ele geçirmişler, televizyon ve bайдan da gördükleri ilgi sonunda, üniversite yönetimi, yönetmelikte ba-

zı değişiklikler yapmak zorunda kalmıştır. Bu olaya polisin karıştığına tanık olunmamıştır.

60'lı yılların ortalarına kadar, ülkemizde, her üniversitenin kendi öğrencisini alma uygulaması sürerken, sonraki yıllarda öğrenci sayısında görülen büyük artışlar, yeni bir düzenleme gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Öğrencilerin üniversiteleri kapı kapı dolaşmalarının eziyetli bir iş olduğu ve ailelere ekonomik güçlükler çıkardığı, bu uygulamanın bazı haksızlık, yolsuzluk yakınmalarına neden olduğu gerekçesi ile (kayırmalar gibi), üniversiteye giriş, 1974 yılında "merkezi seçme ve yerleştirme" sistemine dönüştürülmüştür.

Oysa ki, Amerika Birleşik Devletleri'nde, her üniversite, kendi öğrencisini kendisi alabilmektedir. Ne aileye ekonomik yük getireceği, ne de öğrencinin kapı kapı dolaşmasıyla yorulacağı, üzüntü çekeceği dikkate alınmaktadır. Bu ülkede üniversiteler, kendi öğrencilerini seçmekte karardır, titizdir, hatta katıdır. En iyi öğrencinin, başka deyişle, sisteme en nitelikli "girdinin" sağlanması için engel tanımamaktadırlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite, yönetsel yapısına bakıldığında, tüm erkin en yukarda toplandığı büyük bir şirketi andırıyorsa da, aslında üniversitede hiç kimse; öğreten, araştırma yürüten ve üniversiteye dışarıdan para bağışı sağlayan öğretim üyesinden daha güçlü değildir.

Akademik personelin gücünün ana kaynağı, "tenure" (kurum içinde kalabilme hakkı) sistemidir. Amerikan üniversitesinde, genç bir akademisyen "assistant professor" olarak göreve başlar, 6-7 yıllık çalışma sonucu kendisine tenure verilir ya da verilmez. Tenure verilip verilmemesi, yayımlara, öğretim "performansına" bağlıdır ve verildiğinde, "associate professor" derecesine de yükseltilmesi sözkonusudur. Bu yükseltme için birkaç yıl çalışıp, yayım yapması da gerekebilir. Associate professor derecesine yükselen bir kimse, tenure sahibi olmayabilir. Tenure'lük bir kez elde edilince, fakülte üyesi büyük bir bağımsızlık kazanır, üniversite "hiyerarşisindeki" hiç kimseyi "patronu" olarak görmez.

Akademik özgürlük prensibi de, akademik bağımsızlığın aynı önemde bir kaynağıdır. Yeni asistanlar bile, alanlarında uzman kabul edilir, istedikleri gibi öğretim yapabilirler. Yöntemler sorgulanabilir ama, örneğin; öğrencilere verdikleri notlar sorgulanamaz. Performansları açıkça başarısızsa, bölüm başkanı, ilgili komitenin görüşünü alarak, bir dahaki dönem atamalarını değiştirebilir, ya da tenure vermez. Tenure'lü öğretim üyesinin yarı zamanlı (part-time) öğretmen ya da tenure'süz asistana,

göre daha çok akademik özgürlüğü olsa da, sınıfta öğretmenin kontrolü ilkesi geçerlidir.

Akademik personelin ortaklaşa (kollektif) bir bütün ya da “öğretim elemanları topluluğu” olarak gücü vardır. Eğitim siyasasında son söz onundur. Bunu “council” ya da “senate” da temsil yoluyla gerçekleştirir. Bu “council” ya da “senate” akademik personel arasından yöneticileri saptamak için düzenli olarak toplanır. Öğretim üyelerinin üniversitenin karar verme sürecinde rolleri çok önemlidir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde, anlaşılacağı üzere, tenure almak çok zordur. Tenure alan bir öğretim üyesi hiçbir zaman “bu iş bitti” diyerek çalışma hızında herhangi bir düşüklük göstermemektedir. İnceleme yaptığımız üniversitelerde, tenure alan bir kimsenin devamlı “motive” edilmesi için ne gibi durumlar mevcut olduğunu yetkililere sorduk. Başka bir deyişle, devamlı statüye geçen bir kimsenin eskisi gibi hızlı bir çalışma temposu içinde bulunması beklenmeyebilir, ya da bu durumda olan kişiler “çok çalışmamız için bir neden kalmadı” diyebilirler. Yöneticiler, bu soruyu beklenmeyen bir soru olarak nitelediler ve böyle bir değişikliği gösterebilecek yapıdaki kimsenin başlangıçta anlaşılabilirliğini ve tenure almasının olanaksız olduğunu söylediler. Ancak, ender bile olsa yine de durağanlığa düşen tenure’li bir öğretim elemanı çeşitli zorluklarla karşı karşıya bırakılır (her yıl aylığında % 4-10 arasında değişen artışı alamaması, ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılara katılması için para bulamaması, odasını değiştirerek saygınlığını kaybettirecek birtakım durumlarla karşı karşıya bırakılması gibi) ve üniversiteden ayrılmak zorunda kalır dediler.

Amerika Birleşik Devletleri’nde, öğretim üyesinin sahip olduğu haklar ve yetkiler çok, ancak bu hak ve yetkiler oldukça güç koşullarda elde edilmekte, bunun yanında karşı karşıya bulunulan sorumluluklar da o derece büyük olmaktadır. Bir de sözleşmeli olarak işe girme sisteminin geçerli olduğu bu ülkede, akademik personelin, özellikle eyalet üniversitelerinde, dernek kurma (association) hakkı da bulunmaktadır. Wayne State Üniversitesinde, profesörlerin bir kısmı dernek üyesidir. Aynı statüde bulunan kütüphaneciler de aynı derneğe üyedirler. Ancak, derneğin üye sayısı belli bir rakama ulaştığı takdirde, bütün profesörlerin üye olmaları zorunluğu doğmaktadır. Onun için üniversite yönetiminin böyle bir orana ulaşılmaması eğiliminde olduğu ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi, öğretim üyesi sözleşmelidir, ancak özlük hakları konusunda dernek yoluyla bazı tepki ve baskı olanaklarına ve güvence-
lere de sahiptir.

Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinde, tenure olayı ve aylıklarda her yıl belli oranlarda yapılan artış (% 4-10) bir "iç kontrol" aracı olarak kullanılabilir. Başka bir iç kontrol yolu da, öğrencilerin öğretim elemanlarını birtakım ölçütlere göre değerlendirerek onlara not vermeleri, bu notların da tenure olayında dikkate alınmasıdır. Bazı üniversitelerde (Wayne State Ün.) üniversite yönetimince üniversite içinden ve dışından görevlendirilen akademisyenlerin oluşturduğu komitelere, bölümlerin etkinliklerini incelemek, izlenimlerini raporla yönetime bildirmek görevi de verilebilmekte ve böylece, bir çeşit "iç denetim" görevi yerine getirilmektedir.

Görüldüğü gibi, Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinde, iç ve dış denetim çeşitli yollardan sağlanmaktadır (bunlar arasında öğretim üyelerinin yönetime sundukları "faaliyet raporlarının" değerlendirilmesi sayılabilir). Amerika Birleşik Devletleri Üniversitelerinde, denetim konusu, kimseyi özerkliği zedeleyen bir durum yarattığı endişesine götürmemektedir.

Türkiye'de 1981 öncesi dönemde, yasa ile kurulmuş bulunan üniversite Denetleme Kurulu çalıştırılmamış ve üniversitelerin gerek öğretim üyeleri, gerekse yöneticileri hakkında hiçbir denetleme görevi yapılamamıştır. Bilimsel ve yönetsel denetim esasları getirme yetkisi tanınan Üniversitelerarası Kurul ise, bu yetkisini kullanamamıştır. Böyle bir durumun sözkonusu dönemdeki "özerklik" anlayışı ile ilgili olabileceği düşünülebilir. Çünkü, üniversitelerin özerklik konusunda gösterdikleri duyarlık dikkate alınarak, ölçüsünü saptayamama endişesiyle, denetimin askıya alınmış olması olasılığı ağırlık kazanmaktadır.

1950'li yıllarda, Ankara Üniversitesinde bir dekanın "nabza göre şerbet veren gençler olmayınız" sözü üzerine, Hükümet tarafından "nankarlık emrine alınma" girişiminde bulunulması ve istifa etmek zorunda bırakılması, yine 50'li yılların sonlarına doğru (27 Mayıs İhtilali öncesi), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin ünlü bir profesörünün "bakanlık emrine alınması", yönetsel özerklik konusuna yeni bir anlayış getirmiş, üniversitelerin hükümetle ilişkilerini tamamen koparan bir yasal düzenleme ile yeni bir döneme girilmiştir. (O dönemde yürürlükte olan üniversite yasasına göre, Milli Eğitim Bakanı üniversitenin başı ve Üniversitelerarası Kurul'un başkanı idi. 1960 yılında, yasada yapılan bir değişiklikle-115 S.K.- Milli Eğitim Bakanı'nın bu işlevi sona ermiştir). Yaşanan olaylar, aşırı bir "politik güç etkisine girme (politik güç müdahalesi)" ve "özerkliği bozma (ihlal etme)" korkusu ile, üniversitelerin, denetleme, planlama, eşgüdüm (koordinasyon) gibi gerekli mekanizma-

ların kurulmasına dahi rıza göstermelerini engellemiş, kendi dışlarında yetki ve etki'ye sahip olacak her çeşit hukuksal organın oluşumunu çekimserlikle karşılamalarına neden olmuştur. Devlet deneti, Hükümet deneti olarak algılanmış ve bu nedenle politik bir kişi olarak, Milli Eğitim Bakanının üniversitelerden hep uzak tutulmasına çalışılmıştır. Planlama ve eşgüdüm gereksinmesini gidermek üzere, 1973 yılında oluşturulan I. Yükseköğretim Kurulu'nun, hükümet kefesi ağır basıyor diye (bir kişinin fazlalığı nedeniyle) Anyasa Mahkemesi Kararı ile ortadan kaldırılması sağlanmıştır.

1981 den sonraki dönemde ise, Yükseköğretim Kuruluna bağlı olarak oluşturulan Denetleme Kurulu etkin bir biçimde denetleme görevini sürdürmektedir.

Wayne State Üniversitesinde, işi sıkı tutan ve kontrolü etkin bir biçimde sürdüren yeni rektörün tutum ve davranışları, öğretim elemanları tarafından eleştirilmekle beraber, üniversitenin gerek iyi bir bütçeye sahip olması, gerekse eğitimin kalitesinin yükselmesi ve araştırmaların artması, yatırımların hızlanması yönünde üniversitede çok büyük atılımlar yapıldığı da "itiraf" edilmekte, rektöre kızanlar aynı zamanda yapılan işleri de alkışlamaktadırlar. Sonuç olarak, rektörün bu göreve gelmesinden sonra, üniversitenin adının daha çok duyulmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'de, 1973 yılında yapılan yükseköğretim düzenlemesi ile, yükseköğretimin paralı olması ilkesi getirilmiş, ancak yükseköğretim etkinlikleri sürekli devlet bütçesi ile finanse edilmiştir. Katma bütçesi olsa bile, toplumdaki soyutlanmış izlenimi veren üniversitenin, devlet katkısından başka kaynak bulması hiç kuşkusuz kolay olamazdı. O nedenle, üniversitelerimizin bütçe yetersizliğine bağlı sorunları sürüp gitmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, eyalet üniversitelerinde dahi devlet % 40-50 dolayında bütçeye katkı getirmekte, kalan kısım üniversitelerin kendi sağladıkları kaynaklardan tamamlanmaktadır. Bu ülkedeki üniversite, endüstri ve iş çevreleri ile adeta bütünleşmiş durumdadır. Böyle olunca da, Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerinin bütçelerine kaynak bulmaları çok zor olmamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, özellikle, mühendislik dallarında doktora programlarına yerli öğrenciler fazla ilgi duymamaktadırlar. Böyle öğrenciler, üniversite eğitimlerini tamamlar tamamlamaz yaşama

atılmayı yeğlemektedirler. Ayrıca, doktora öğrenimi yapan yabancı uyruklu öğrencilerin sayısında gittikçe artış olduğu (% 50'den çok), bunun sonucu akademik kadrolarda yabancı uyrukluların çoğaldığı gözlenmektedir.

Endüstrinin desteklediği projeleri yürüten üniversite öğretim üyesi, araştırma takımlarını daha çok sözü edilen yabancı uyruklu doktora öğrencilerinden oluşturmakta ve bunlara projelerden çok çekici olmayan ücretler ödemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, belirtilen bu kişiler için "ucuz insangücü" deyimini kullanılmaktadır (Bazı üniversitelerde ise, M.S.'e sahip research asistantship ayda 1000 dolar ücret alabildiği gibi, kendisine sigorta ve tution ödenmektedir.)

Amerikan üniversitelerinde, yöneticiler seçimle değil, atama ile göreve gelmektedirler. Mütevelli Heyetleri, en yetkili ve üst organlardır. Devlet üniversitelerinin bazılarında, Mütevelli Heyeti üyelerini vali atar, bazılarında da halk seçer. Kaliforniya üniversitesinde, Mütevelli Heyeti üyelerinin 3/4 ünü vali atar, geri kalanların bir kısmı mezunlar tarafından seçilir. Wayne State Üniversitesinde, Mütevelli Heyeti üyeleri (Board of Governors) 8 yıl süre ile ve 8 kişi olarak halk tarafından seçilir. Boşalan üyelikler için eyalet valisi atama yapar. Mütevelli Heyet, siyasal etkilerden üniversiteyi korur, kendisini seçen halka karşı sorumlu olduğunu bilir. Wayne State Üniversitesinde, halkın seçtiği ve bazı siyasal kesimlerin oylarını alan Mütevelli Heyeti aracılığı ile, üniversite yönetimi ve öğretim üyeleri üzerinde siyasal baskılar oluşup oluşmadığını sorduğumuzda; yöneticiler, öğretim üyelerinin bu konuda çok duyarlı olduğunu ve en küçük bir etkinin hissedilmesi durumunda üniversitenin ayağa kalkacağını, tersine, Mütevelli Heyetin herçeşit dış baskıya karşı koymaya hazır olduğunu söylediler. Özel üniversitelerde, sonraki Mütevelli Heyeti üyeleri, mevcut heyet tarafından seçilir. Bu heyet kampüse seyrek olarak gelir. Üniversitelerini genel olarak kontrol eder. Mütevelli Heyetleri, eğitsel işleri öğretim üyelerine bırakırlar, kendileri ekonomik ve siyasal işlerle uğraşırlar. Birkaç haftada bir, rektörle bir araya gelerek, öğretim ücretleri, ayhklar, yeni programlar, ya da yapısal değişiklikler gibi konuları tartışırlar.

Bir ay süre ile incelemelerde bulunduğumuz Wayne State Üniversitesinde, Mütevelli Heyeti toplantısını da izleme fırsatı bulduk. Bu üniversitede Mütevelli Heyeti toplantısı halka açık yapılmaktadır. Rektör, oy hakkı olmaksızın heyetin üyesidir. Mütevelli Heyetinin bir başkanı, bir genel sekreteri vardır. Katıldığımız Mütevelli Heyet toplantısında başkanlık divanını heyetin başkanı, genel sekreteri ve rektör oluşturmak-

ta idi. Toplantıyı rektör yönetiyordu. Toplantıda gündemdeki konular görüşüldü. Bulduğumuz toplantının gündem konuları şunlar idi:

- 1- Site ve Halk İşleri Komitesinin raporu
- 2- Bütçe ve Finansman Komitesinin raporu
- 3- Akademik İşler Komitesinin raporu
- 4- Personel Komitesinin raporu

Üniversitenin yöneticileri gerektiğçe heyete bilgi verdiler. Heyet üyeleri, rektöre sorular sordular. İlginç sorulardan biri, üniversitenin bazı fakültelerinde hiçbir bayan ve zenci öğretim üyesi bulunmadığına ilişkin idi. Amerika Birleşik Devletleri'nde belli oranlarda zenci ve bayan çalıştırmak yasa gereği idi. Rektör, böyle bir durumun rastlantı sonucu ortaya çıktığını, kasıtlı bir tutumları olmadığını belirtmekle beraber, bu yanıt soru sahibini pek doyurmamıştı.

Yeri gelmişken, Türkiye'de az bilinen ve Mütevelli Heyeti'nin benzeri olup, yasallaşmış bir sistem hakkında güncel bir konu olması nedeniyle bilgi vermekte yarar görmekteyiz.

31 Mayıs 1957 tarih ve 6990 sayılı yasa ile Erzurum'da kurulan Atatürk Üniversitesi'nin, Amerikan Land-Grant üniversiteleri tipinde olması düşünülmüştür. Üniversite, geleneksel mesleklere de yer vermekle beraber, çeşitli alanlarda "çiftçinin, hayvan yetiştiricinin, inşaatçının, imalatçının, işçinin, işadamının" sorunları ile de ilgilenmesi öngörülmüştür. Üniversite, kuramsal araştırmalar yapmakla beraber, özellikle uygulama değeri olan araştırmalar üzerinde duracak, bilginin ve araştırmanın dersanedeki öğrenciye olduğu kadar, üniversite dışındaki vatan-daşa yayılması ile de uğraşacaktır. Atatürk Üniversitesi yasasının en önemli hükmü, o dönemde yürürlükte olan, 4936 sayılı üniversiteler yasasında bulunmayan, Land-Grant tipi üniversitelerde bulunan Mütevelli Heyet yerine, hükümet ve halk arasında bağ görevi yapacak ve üniversiteye üniversite dışında bulunan, öğretim mesleği içinde olmayan, çeşitli grupların gereksinme ve seslerini duyuracak olan bir "Müşavirler Heyeti" kurulması ile ilgili olmaktadır. Bu heyet, üniversite üzerinde siyasal güçlerin etkili olabileceği endişesi ile oluşturulmamış, Atatürk Üniversitesi, 1976 yılına kadar bilimsel özerkliğe sahip, ancak, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kalmıştır.

Amerika Birleşik Devletlerinde, üniversite yöneticileri (rektör, provost denilen rektör yard. dekan) aday arama komiteleri tarafından saptanan adaylar arasından çok sıkı inceleme ve görüşmelerden sonra atanırlar. Rektör atamalarında, Mütevelli Heyeti üyeleri, öğretim üye-

leri, hatta öğrenci temsilcilerinin oluşturduğu danışma komiteleri son derece titiz değerlendirmeler yaparlar. Rektörler (president) genellikle atandıkları üniversitenin dışındadırlar.

Provost ismini taşıyan rektör yardımcıları, üniversitenin akademik konularından sorumludurlar. Mütevelli Heyetin görüşü alınarak, rektör tarafından atanırlar. Dekanların atanmasında da, rektörlerin atanmasına benzer işlemler yapılır. Bölüm Başkanları, dekanın önerisi üzerine rektör tarafından atanırlar. Bunlar da "istisnaları" olmakla beraber, genellikle üniversite dışından olurlar. Bölüm başkanları, oldukça yetkili ve güçlüdürler. Öğretim üyelerinin işe alınmaları, "terfileri", görevlerine son verilmesi yanında, akademik konularda söz sahibidirler.

Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite yöneticileri atama yoluyla göreve gelmekle beraber; bu atamada, Mütevelli Heyeti üyelerinin, öğretim üyelerinin, öğrencilerin görüşlerinin alınması, üniversite içinde bir anlaşma, "consensus" (mutabakat) esasına uyulması ve adayların, çoğunluğun kabullenebileceği, içlerine sindirebilecekleri, beğendikleri, güvenebilecekleri, saygı duyabilecekleri kişilerden olması, ileride herhangi bir sorun yaratma olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinde, 17 üniversitede çeşitli kademelerdeki 50'ye yakın yönetici ile görüştük. Bu görüşmelerde değişmez bir sorumuz da şu idi: Demokrasi ve özgürlükler konusunda dünyanın en ileri ülkelerinin başında gelen, bağımsızlığına kısınca derecede bağlı bir topluma sahip olan ve demokratik kurumların en güzel örneklerini gösteren Amerika Birleşik Devletleri'nde, "demokratik üniversite" kavramının da en iyi örneğini görmemek için bir neden bulunmamaktadır. O halde, bazılarının belirttiği gibi, demokratik üniversitenin belirleyici özelliğinin gereği olarak, yöneticilerin, öğretim elemanları (veya bütün üniversite personeli) tarafından seçilmesi şekli kabul edilemez mi, niçin böyle bir uygulama yapılmamaktadır? Verilen yanıtlar görüş birliği halinde şu şekilde olmuştur:

"Biz demokratik üniversiteden, yöneticileri seçimle gelen üniversite anlamıyoruz. Bu yolla görev alacak yöneticiler için o kurumu geliştirme ve başarılı kılma garantisi veremezsiniz. Geri bir kurumun başarısız elemanları arasından seçeceğimiz bir yönetici, o kurumu başarısız kılmaya devam eder. Oysa ki, bizim uyguladığımız sisteme göre, liderlik gücü olan, saygın kişiliğe sahip, atılgan, üniversite içinde ve dışında iyi ilişkiler kurabilen, kaynakları yaratmak ve zenginleştirmek konusunda becerikli ve inandırıcı kişileri arayıp bulmak şansını kaybetmemek için, yöneticilik konusunda seçim hiç düşünülmez."

Wayne State Üniversitesinin Mühendislik Fakültesinde, 15 yıla yakın bir süre dekanlık yapmış bir öğretim üyesi, "yöneticiliğe getirilme biçimi nasıl olmalıdır, atama mı, seçim mi daha iyidir?" şeklindeki sorumuza karşılık olarak, mevcut uygulamanın en iyi şekil olduğunu belirtmiştir. Sözü edilen öğretim üyesi; yeni rektör tarafından çeşitli nedenlerle görevinden alınmış, yerine başka bir dekan atanmıştı. Bu olayın o üniversite tarihinde ilk defa olduğu anlaşılıyordu. Ancak, yeni dekan, eski dekanla bağları kopartmamış, onu bir çeşit danışman olarak değerlendiriyordu. Fakültesinde öğretim üyeleri ile uyum içinde çalıştığı ve seçim yapılırsa belki seçilebileceği düşünülerek eski dekana sorulan bu soruya, seçim sistemini savunan bir yanıt vermemesini hayıretle karşılamak olanaksızdı. Demek ki, Amerika Birleşik Devletleri'nde kişiler değil, kurumlar öncelikli idi ve böyle konularda duygusallığa yer yoktu, nesnellik (objektiflik) kişiliklere tam anlamı ile yansımış bulunuyordu.

Üniversite yönetiminde kurullar, yöneticilerin öznel (subjektif), ya da yanlış karar almalarını önlemek, ayrıca demokrasinin gereği olan "katılımı" sağlamak için, karar sürecinde pay sahibi kılınmışlardır. Bu konuda asıl olan, yönetici ve kurul yetkilerinde bir denge oluşturulabilirdir. Amerikan üniversitelerinde, böyle bir dengeyi sağlayacak sistemin var olduğu söylenebilir. Bölüm ve fakülte düzeyindeki komiteler, hatta üniversite düzeyindeki komiteler ve kurullar, önlere gelen konular hakkında gereken süre içinde görüş bildirmekte, yöneticiler de genellikle bu görüşler yönünden uygulama yapmaktadırlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığımız incelemeler sırasında; yöneticilerin kurul ya da komite görüşlerine uymamaları ve bu durumun sık sık yinelenmesi halinde ne olacağını ilgililere sordüğümüzda, öyle yöneticilerin öğretim elemanları ile uyumsuzluk içinde olduğu kabul edilerek, görevlerine son verileceği yanıtını vermişlerdir.

1981 öncesi dönemde, üniversitelerimizde, yöneticilerin kurul kararlarını her koşulda uygulamakla yükümlü olmaları sistem gereği idi. Ancak, kurulların kalabalık oluşu nedeniyle, geciken kararlar, bazı işlerin aksamasına ve kişi haklarının zedelenmesine neden oluyordu. Ayrıca, anonim olan kararlar, sonuçları açısından yargılansa bile, kişisel sorumluluğa olanak vermiyordu (Rücû edilemiyordu). Bu durum ise, kişi hakları yönünden sorun yaratıyordu.

Bugün, Türkiye'de yürürlükte olan yükseköğretim sisteminin, yürürlük tarihinden önceki dönemlerde karşılaşılan olumsuzlukları, yeter-

sizlikleri de gidermek amacını güttüğü açıktır. Ne varki, geçmiş dönemde uygulanan sistemden kalan alışkanlık ve koşullandırmalar, yeni dönemde bazı uyumsuzlukların kaynağını oluşturduğu gibi, işletilmeye başlayan birtakım denetim ve kontrol mekanizmaları bazı rahatsızlıklara ve tedirginliklere neden olmuştur, olmaktadır. Basın, bu konuda yeterli ilgiyi göstermekte ve sürekli olarak uygulamalar hakkında tartışma ortamı yaratmaktadır.

Sonuç olarak; dünyadaki örnekleri ve karşımızdaki sorunları gözönünde bulundurarak, üniversite sistemimizde öncelikle yapmamız gereken önemli değişiklikleri şu noktalarda toplayabiliriz: (1) Katma bütçe özelliğini gerçek anlamına kavuşturmak, yeni kaynaklar yaratmak, (2) Öğretim üyelerinin ünvan ve ücret yönünden otomatik terfilerini öngören sistemi değiştirmek, çalışkanlığa ve üretkenliğe daha çok prim vermek, (3) Bunların sağlanması için de, iç ve dış kontrol mekanizmasını iyi kurmak ve işletmek (4) Üniversiteleri, bir grup lisans, lisansüstü eğitim ve araştırmaya ağırlık veren; diğer bir grup olarak da, sadece eğitim ve öğretime ağırlık veren kurumlar haline dönüştürme konusunu incelemek ve tartışmaya açmak, (5) Yöneticilerin atama, ya da seçimle göreve gelmeleri konusuna, sistemin sağlıklı ve verimli bir işleyişe olanak verip vermemesine göre önem ve ağırlık kazandırmak.

Günümüzün Türk üniversitesi, hiç kuşkusuz, kendi gizilgücünü tümüyle harekete geçirebildiği takdirde, daha büyük aşamalar kaydedecek ve daha çağdaş bir kimlikle dünyada kendine yaraşır yeri alacaktır. Böyle bir düşünceden hareket edildiğinde, yabancı modellere fazla bel bağlamaya da gereksinme duyulmayacaktır.